

درس چهارم گستره و انشعابات علوم اسلامی پس از خلفای راشدین

امام نظام شورایی و خلافت و حکومت امویان

در درس‌های پیشین دربارهٔ خلافت^۱ و حاکمان اسلامی سخن گفتیم. در آنجا از پیشوایانی نام بردیم که از اقتدار خود نهایت استفاده را کردند تا مردم را به رستگاری دنیوی و اخروی برسانند؛ در دنیا عدالت را برقرار کنند، نگذارند دیو فقر به خانه‌های مردم سرک بکشد، در زمینهٔ علم کوشا باشند و در مجال فعالیت‌های خود شب و روز با تأمل فکری و قلبی بسیار، رفاه مادی دسته‌ها و آحاد مردم را تأمین و نیازهای معنوی آنان را برطرف کنند. این ادامه داشت تا اینکه در پی انحراف حکومت امویان نوهٔ پیامبر، حسین بن علی علیه السلام، وظیفه امر به معروف و نهی از منکر را به عهده گرفت که این امر در نهایت منجر به شهادت او و یاران و اسارت خانواده‌اش شد. با به اتمام رسیدن کار نظام شورایی و خلافت و عدم توجه به اصل اساسی شورا، **وضعیت جدیدی در دنیای اسلام پدید آمد.** سرزمین‌های اسلامی (در این مقطع از زمان) **گسترش یافتند و تعدد قومیت‌ها و ملیت‌ها (که در محدودهٔ حکومت**

* وضعیت جدید دنیای اسلام، پس از امامت، خلافت و نظام شورایی *

۱- بنابر حدیث رسول الله صلی الله علیه و آله الخلفاء فی امتی ثلاثون سنه، ثم ملک بعد ذلک، حدیث صحیح است. - سنن ترمذی ۲۲۲۶- مسند احمد ۲۱۹۲۳-۲۱۹۲۴، سنن ابی داود ۴۶۴۶-۴۶۴۷، مسند احمد ۲۱۹۲۳-۲۱۹۲۴-۲۱۹۱۹، (البته این مفهوم با الفاظ دیگری هم از رسول الله صلی الله علیه و آله نقل شده است) جالب است بدانید که رسول خدا در این کلامشان از حکومت شورایی با لفظ خلافت یاد کرده‌اند و ۳۰ سال کامل با احتساب ۶ ماه خلافت امام حسن علیه السلام کامل می‌شود.

مسلمانان بودند موجب مسائل جدیدی شد. آری وجود این قومیت‌ها و ملیت‌های گوناگون در حجاز، یمن، عراق، مصر، ایران، هند، آفریقا و حتی بخش‌هایی از اروپا به ظهور مسائل جدید سیاسی، اعتقادی و فقهی منجر گردید و این امر مسئله پاسخ‌گویی به این مسائل را ضروری و حتمی نمود.

البته باید بدانیم که گستردگی مفاهیم اسلامی، که باعث علاقه بیشتر مسلمانان به مطالعه و بررسی علوم (به‌ویژه علوم دینشان) می‌شد، قبل از گستره وسیع قومی و جمعیتی مسلمانان دلیل اصلی گسترش علوم اسلامی بود.

دلیل اصلی گسترش علوم اسلامی:

وضعیت علمی و عقیدتی و فقهی بعد از خلفای راشدین (شرح دهید):

حرکت علمی مسلمانان در زمینه‌های مختلف دینی و حتی علوم تجربی و ادبی ادامه یافت. البته حرکت‌های اصلاحی و سیاسی هم در گستره سرزمین‌ها شکل گرفتند که حاصل این فعالیت‌های عقیدتی، فقهی و سیاسی ایجاد جماعت‌های سیاسی و مذاهب عقیدتی و فقهی بودند. پس از این تحولات، علوم اسلامی تدوین شد و مسلمانان دانش دیگر ملت‌ها را نیز به زبان علمی آن زمان (عربی) ترجمه کردند و بیشتر از ترجمه علوم، آنها را بسط و گسترش دادند. فلسفه یونان ترجمه گردید و نقدها و شروح مختلفی بر گفته‌های فیلسوفان یونان نوشته شد. علوم اسلامی هم در آن دوره کم‌کم از حالت پراکنده و خام بودن بیرون آمد و بزرگانی از علمای اسلامی آنها را تدوین، تقسیم و تشریح کردند. فقه یکی از این علوم است.

بیشتر بدانیم

- در این سال‌ها، به تدریج در جامعه گرایش‌های مختلف و دستجات گوناگونی به وجود آمدند؛ به گونه‌ای که فعالیت‌های علمی و عملی مسلمانان، به احزاب و مذاهبی به شرح زیر منجر شد:
- ۱- گروه‌ها و احزاب سیاسی که بیشتر برای رسیدن به قدرت و حکومت با یکدیگر و یا با حکومت در رقابت بودند.
 - ۲- مذاهب کلامی که در مسائل اعتقادی و فکری با یکدیگر اختلاف داشتند و برای حل مسائل اعتقادی، نظرات خاصی ارائه می‌کردند.
 - ۳- مذاهب فقهی که برای به دست آوردن احکام شرعی، روش‌های خاصی داشتند و مخاطبان، یکی از این مذاهب را انتخاب می‌کردند.

توجه به این نکته لازم است که گرایش‌های عقیدتی، فقهی، سیاسی و تربیتی به گونه‌ای جدی ریشه در شاخه‌های معرفتی و تربیتی و بینشی اسلام دارند.

ریشه گرایش‌های عقیدتی، فقهی، سیاسی و تربیتی در شاخه‌های معرفتی و بینشی اسلام

برای فهم دقیق آنچه گفته شد، به دو آیه زیر توجه کنید.

«أَلَمْ تَرَ كَيْفَ ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا كَلِمَةً طَيِّبَةً كَشَجَرَةٍ طَيِّبَةٍ أَصْلُهَا ثَابِتٌ وَفَرْعُهَا فِي السَّمَاءِ تُؤْتِي أَكْلَهَا كُلَّ حِينٍ بِإِذْنِ رَبِّهَا وَ يُضْرَبُ اللَّهُ الْأَمْثَالَ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ»

«آیا اندیشه نکرده‌ای که خداوند چگونه توصیفی را برای شما آورده است؟ عقیده پاک، مانند درخت خوب و پاک است که تنه آن [در زمین] استوار و محکم است و شاخه‌هایش در فضا [پراکنده]. این درخت به اراده و خواست خدا هر زمان میوه خود را می‌دهد [همیشه ثمر دارد و سرسبز و خرم است] و خداوند برای مردم توصیف‌های گوناگون را بیان می‌کند تا از آنها پند بگیرند» (سوره ابراهیم آیات ۲۴ و ۲۵).

تفسیر درخت ایمان به درخت نخل است. ریشه آن در دین است و شاخه‌هایش در اعمال است.

تنبه درخت نخل به عقاید و تقوی و احکام
شاخه‌هایش در اعمال است
در این آیه (بنا به آنچه در خود آیه و تفاسیر معتبر آمده است) درخت ایمان و اسلام به درخت نخل

تشبیه شده که ریشه این درخت پاک دلیل‌های عقلی و نقلی آن است، تنه‌اش عقاید و قیّم شاخه‌هایش فقه و احکام، میوه‌اش اخلاق و نظم و تربیتش و جمال و زیباییش، بصیرت است.

بنابراین آیات، مجموعه چهارگانه درخت دین اسلام عبات اند از:

۱- عقاید و قیّم

همان‌طور که گفته شد، تنه درخت دین اسلام عقاید و قیّم است. عقیده از ریشه عقد است به معنی گره؛ یعنی باوری که با روح انسان گره بسته است. براساس بسیاری از آیات قرآن و احادیث نبوی، اساسی‌ترین عقیده مسلمانان ایمان به توحید، معاد و نبوت است. این اعتقاد باید مانند تنه درخت خرما محکم و راسخ باشد و بادهای مخالف هیچ تأثیری بر آن نداشته باشند. این تنه محکم باید ستونی برای فروع درخت دین باشد. (بیشترین رنج پیامبر اسلام در دوره مکی تثبیت اصول اعتقادات در فکر و قلب مخاطبانش بود) آنها در این دوره آماده شدند که کم‌کم در مدینه با مسائل فقهی و اخلاقی به عنوان شاخه‌های درخت دین آشنا شوند و آنها را در زندگی فردی و اجتماعی خود عملی کنند.

۲- فقه و احکام

شاخه‌های درخت دین اسلام (فرع) فقه اسلامی است (صلوة (نماز)، صیام (روزه)، زکات، حج و جهاد) و به صورت تکمیلی احکام خانواده، فقه داد و ستد، کشورداری، ارتباط با دیگر کشورها و... همه و همه شاخه‌های این درخت پاکیزه‌اند. بیشتر آیات احکام در دوره مدنی نازل شدند. مسلمانان کم‌کم خود را با احکام تطبیق دادند و آنها را در زندگی عملی خود اجرا کردند.

احکام اسلام مربوط به دوره مدنی است (آیات مربوط به مدینه نازل شد)
در مدینه نازل شد (مدنی) : برای تثبیت اصول اعتقادات

میوه درخت دین اسلام و ایمان، آداب و اخلاق است. همان گونه که درخت بی ثمر فایده چندانی ندارد، دین بی اخلاق نیز فاقد جاذبه و تأثیرگذاری در خور توجه است. نظافت شخصی، جذابیت ظاهر، خوش خلقی، صداقت، وفاداری، احترام به همگان، ملاحظت و نرم خویی و گذشت از خطای دیگران و جبران نیکی های آنها، همه و همه میوه های شجره طیبه دین هستند. اهمیت و جایگاه میوه اخلاق به حدی است که برخی از علمای اسلامی معتقدند که تبلیغ دین با تندخویی و بی اخلاقی مانند عرضه خوراکی ها در ظرف های کثیف و غیر بهداشتی است که برای مخاطب جاذبه ای ندارد؛ ضمن اینکه کل نظام درخت دین زمانی جذاب است که اخلاق نیکو در فرد مسلمان و جامعه دینی هویدا باشد. *تک م درخت در صحیح زبانی*

۴- بصیرت

علمای اسلامی به نظم و ترتیب درخت دین اسلام و جایگاه هر کدام از اجزای دین در جای شایسته اش بصیرت می گویند. برای احیای دوباره دین در دل های افراد جامعه باید به بصیرت توجه کرد. ابتدا باید تنه درخت و ریشه هایش را ثابت کرد و بعد، فروع دین را بر این تنه محکم و مبارک قرار داد. سپس، میوه شیرین دین را جزء جدایی ناپذیر آن معرفی کرد و آن را بارور ساخت. عالمان باید هر کدام از این موارد را همراه با ریشه اش (یعنی ادله عقلی و نقلی) به خوبی معرفی کنند و به گونه ای صحیح همگان را به آن دعوت نمایند. حاکمان هم باید زمینه های وجودی دین را در فرد و جامعه ایجاد کنند و تک تک مسلمانان موظف اند درختی محکم، زیبا و پر ثمر را با مشخصات یاد شده در درون و ظاهر خویش ایجاد نمایند.

تدبیر در آیات

با تدبیر در آیات ۲۴ و ۲۵ سوره ابراهیم، چه پیام های مهمی می توان برداشت کرد؟

اندیشه و تحقیق

- ۱- تحولات علوم اسلامی بعد از خلفای راشدین و نتایج مثبت و منفی آنها را تحلیل کنید.
- ۲- تبلیغ دین بدون رعایت موازین اخلاقی، چه نتایج بدی دارد؟